

УДК: 17.021.2

Л.Г. ЧИРКА

ЕЛІТАРНА ОСОБИСТІТЬ У ФІЛОСОФІЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ І ДМИТРА ДОНЦОВА**Чирка Леонід Григорович** – молодший науковий співробітник Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»

У статті автор висвітлює погляди українських мислителів на роль і місце еліти у суспільному житті.

Ключові слова: еліта, особистість, людина, нація.

В статье автор освещает взгляды украинских мыслителей на роль и значение элиты в общественной жизни.

Ключевые слова: элита, личность, человек, нация.

In the article the author highlights the views of Ukrainian thinkers on the role and place of the elite in society.

Keywords: elite, person, people, nation.

© Л.Г. Чирка, 2012

Постановка проблеми. Ні для кого не буде секретом, що кістяк будь-якої нації складає її еліта. Зовсім інше питання кого розуміти під елітою. Так склалося, що в умовах сьогодення під елітою розуміють правлячу верхівку та представників олігархічних кланів, котрі якщо і претендують на «звання» еліти, то лише у своєму вузькому колі. Адже елітарність це не посада, яку можна зайняти завдяки впливовим покровителям, не монарший титул, який можна отримати в спадок, і аж ніяк не товар, який можна купити. Елітою можна лише стати на засадах персональної моральної якості. Адже, на думку Г. Сковороди, задатки окремих людей до володарювання зовсім не свідчать про те, що вони мають стати провідною верствою. Оскільки, як свідчить історичний досвід, саме вони, ставши «кастою недоторканих», гальмують соціально-економічні та політичні процеси.

Діючи часто проводять паралель між поняттями визначна особистість і відома особа, зараховуючи обидві групи до еліти нації. Але якщо з першою групою все справедливо і ніяких сумнівів не може бути, то з другою не все так просто. Елітарність виходить за межі вибраності за якимись зовнішніми ознаками, оскільки це швидше поняття духовне, це, якщо можна так сказати, той стрижень на котрому базується весь подальший розвиток нації. Адже «там, де нема «лучших людей», не тільки по імені, але й по суті, там суспільність гине» [5, 285].

Дана проблема не втрачає своєї актуальності і сьогодні, що добре простежується як у буденному житті, так і під час різноманітних аналітичних телепроектів. Чи не найкращим проявом таких суперечностей стало всенародне інтерактивне голосування на звання «великого українця», котре проводилось телеканалом «Інтер» на початку 2000-х років. Адже більшість із претендентів не об'єднували навколо себе націю в одне ціле, а навпаки – поглиблювали кризу між Сходом і Заходом, що свідчить про відсутність єдиного національного стрижня. Тож проблему національної елітарності необхідно розглядати крізь світоглядну призму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тео-

рія національної еліти залишається актуальною на протязі кількох десятиліть. Але незважаючи на це, багато питань пов'язаних із елітаризмом в Україні продовжують бути мало дослідженими. Коли заходить мова про національний елітаризм, то найчастіше згадуються прізвища Д. Донцова та В. Липинського, і значно рідше Г. Сковороди. Сковорода зазвичай згадується в контексті досліджень спадщини Д. Донцова. Одним з перших у вітчизняній сквородиніані увагу на елітаризм звернув В. Шевчук у статті «Ідея простоти в елітарному світогляді Григорія Сковороди». Згодом цю тему продовжили В. Сабадуха – «Евристична значущість гіпотези ієрархії сутнісних сил людини для розробки української національної ідеї», Раїса Мовчан – «Перший інтелігент» у вирі національного відродження», Марія Закала «Раціоналістичне підґрунтя свободи людини у філософії Григорія Сковороди» та інші. Щодо спадщини Д. Донцова, то тут набагато більше досліджень українського елітаризму. Виділимо хоча б окремі з них – В.С. Чорний «Ідеї елітарності у творчості Д.Донцова і В.Липинського: соціально-політичний аспект», Т.О. Іванець «Дмитро Донцов про формування державницького мислення», С.Квіт «Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет». Тема українського елітаризму у спадщині українських мислителів продовжує бути предметом дискусій на наукових конференціях.

Мета дослідження. Порівняльний аналіз філософського вчення Г. Сковороди і Д. Донцова про місце та роль еліти в суспільному житті держави.**Виклад основного матеріалу дослідження.** Кожна епоха, під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх факторів, формує власний елітаризм, який відображає всі суперечності своєї епохи. Головне, щоб ця еліта зуміла об'єднати не лише різні соціальні прошарки населення, а об'єднала Схід і Захід, південь і північ у єдине ціле. Але це можливо лише при наявності спільної національної ідеї. Адже нація має об'єднуватись не навколо якоїсь однієї особи, а навколо спільного майбутнього, спільної ідеї – розбудова власної, сильної і процвітаючої держави.

В силу певних історичних обставин, національ-

на еліта формувалася в умовах постійного самоствердження як рівноправного суб'єкта світової громади. Закономірно, що найчастіше виразниками ідей еліти виступали філософи та представники вітчизняної культури. Точніше сказати, саме вони були фундаторами цієї еліти, а часто і самі до неї належали, хоча і не завжди самі це визнавали. Одними з таких представників були Г. Сковорода і Д. Донцов. У своїй творчості Дмитро Донцов часто звертався до філософської спадщини Г. Сковороди. А в багатьох своїх творах він не просто цитував видатного мислителя, а наче шукав підтвердження своїм переконанням. Більше того, останню своєю працею – «Дороговказ Григорія Сковороди нашій сучасності» Д. Донцов присвятив життю і творчості українського мислителя. Дмитро Донцов щораз підкреслює, що у творах Г. Сковороди є міцна основа для традиційних цінностей українського національного світогляду.

Вирішальним чинником у формуванні світогляду та психологічних рис особистості є суспільно-політичне підґрунтя. Світогляд Г. Сковороди і Д. Донцова формувалася у схожих умовах – період соціальної нестабільності. Якщо XVIII ст. – це Коліївщина і руйнування Січі, то початок XX ст. ознаменувався революціями, геополітичними змінами в Європі та громадянською війною, котра зачепила і Україну. Саме в цей період на політичну арену і виходить українська еліта, із прагненням відокремлення від Російської імперії і побудови незалежної держави. Якщо Г. Сковорода досить стримано віднісся до прояву народної непокори, принаймні документальних підтверджень схвального ставлення ми не маємо, то Д. Донцов поринув у вир політичної боротьби, ставши одним з ідеологів українського націоналізму. Адже початок XX ст. характеризується деяким послабленням царського самодержавства, що було спричинене I-ю світовою війною та революціями. Скориставшись цим, національна інтелігенція розпочала широкий рух у напрямку відродження національної культури. Створюються різноманітні групи, гуртки і союзи. У 1914 році Д. Донцов стає першим головою Союзу Визволення України (СВУ) а 1918 році спільно з В. Липинським і В. Шеметом створює Партію хліборобів-демократів. Не дивно, що в таких умовах людина у філософії Д. Донцова – швидше воїн ніж політик. Для сквородинівської людини характерна віддаленість від життя, проповідь втечі від нього в «пустелю», що певною мірою пояснюється особливостями «доби бароко». «Людина бароко» або «втікає до усамітнення із своїм Богом, або, навпаки, кидається в вир політичної боротьби, перепливає океани, шукаючи нових колоній, береться до планів поліпшити стан усього людства чи то політичною, чи то церковною наукою, чи якоюсь іншою реформою» [6, 242]. Г. Сковорода перебував на межі двох типів «людини бароко». З одного боку, свідомо приставши до когорти мандрівних дяків – «безімненних пиворізів», український мислитель продовжував їхні традиції – сіяти знання та здобутки християнської моралі серед народу, а з іншого – весь час шукав усамітнення, про що зізнається у «Саді божественних пісень»:

Лутче жити во пустынѣ,
Затворившись во яскинѣ,
Пребывать в местах безвестных
И не слышать гласов лестных [3, 73].

Але, незважаючи на факт втечі у «свій» світ, Г. Сковорода справедливо вважається одним з найвизначніших вітчизняних філософів. Саме на його філософські роздуми будуть опиратися Іван Франко, Леся Українка, Ольга Кобилянська і, чи не найбільше Дмитро Донцов, створюючи у кінці XIX – початку XX століття «надлюдину» української нації. Більше того, можна припустити, що сквородинівська «істинна людина» – ніщо інше, як перший щабель до «надлюдини». Елітарна особистість Д. Донцова зросла на «справжній людині» Г. Сковороди. Але його людина більш свідомо й громадсько активна, має чітко виражені політичні уподобання і державотворницькі прагнення. Метою життя уже постає не просто самопізнання і самовдосконалення, а розбудова власної держави.

Водночас сквородинівська людина позбавлена національної приналежності, тоді як Д. Донцов чітко підкреслює національність у своїй «теорії каст». Національний дух проходить червоною ниткою через усю його творчість. Більше того, саме Д. Донцов, чи не першим в українській традиції, розвинув ідею національної еліти до рівня ідеології. Хоча, слід відзначити, що ця ідеологія має чітко виражений волюнтаристсько-шовіністичний присмак.

Суспільство Г. Сковорода розглядає не як однорідну масу, а масу, що поділяється на своєрідні стани. Теорію «станового» суспільства український мислитель будував на основі природних здібностей і, виходячи з них, відкидав будь-яку суспільну рівність. В одному з творів мислитель писав: «Мертва совсім душа челоуѣческая, не отрѣшенная к природному своему дѣлу, подобна мутной и смердящей водѣ, в тѣснотѣ заключенной. ... Жалко, что заблаговременнѣ отцы не печатлѣют сего в сердцѣ сыновям своим. Отсюда-то бывает, что воинскую роту ведет тот, кто должен был сидеть в оркестрѣ» [3, 421]. Подібну думку сповідував і Д. Донцов: «Коли суспільство починає ділитися на маси й на еліти, на касты, це не поділ по соціальних, лише по людських категоріях. ... Маса не жадала для себе в них ніякої участі, або знала, що коли хотіла через людей, що вийшла з її середовища, ті становища зайняти, то мусила набути спеціальних здібностей, перестати бути масою» [5, 255-256].

Усе суспільство Г. Сковорода поділяв на два стани – стан шляхти і «чернь» або «юрбу», до котрої себе не зараховував. Адже весь час обертаючись в колі освічених людей, мислитель відмежовувався від «чорного народу» із його хлопським світоглядом. Але хлоп – це не соціальний прошарок, це внутрішній стан людини, яка розміняла своє духовне «Я» на земні блага. Відповідно шляхтичем є лише той, хто з «неволя мирское вырнет и совьвесе ся от духа святого породит...» [2, 332].

Створюючи теорію еліт, Дмитро Донцов виділяє три найбільш характерні риси «вибраних людей» – мудрість, шляхетність і мужність. «Три головні чесноти правлячої верстви – мудрість,

шляхетність і мужність – це три постаті, три вияви того негасимого формотворчого духу, який живе в правлячій верстві і який фасонує суспільність по своєму плану й бажанню, – писав Д. Донцов. – Цей дух не тільки формує суспільність і держить її вкупі, але «держай, упасти не дає» [5, 403].

Шляхетність – це найголовніша ознака представника провідної верстви, оскільки служба «великій справі» для нього найголовніший закон, навіть якщо ця справа не приносить особистої вигоди. Лише той, хто усвідомить цю істину, гідний належати до провідної касти. Адже шляхетність не передбачає матеріального статусу: «Шляхетный список внѣ тебе находится, а ты внѣ его быть можешь щасливым. Он без мира ничто, а мир без его нѣчтось, без чего нельзя быть щасливым и в самом едемском раѣ» [3, 422] Дух шляхетності – це та ознака, без котрої будь-яке суспільство приречене на загибель.

Другою невід’ємною рисою правлячої верстви є мудрість. Мудрим вважається той, хто може в щойно пророслому зерні помітити майбутні плоди. Кожен мудрець з невидимої нікому своєї думки, творчого задуму, витворює унікальну річ – реалізовує свою ідею. «Мудра думка – це та сила, що формує речі і тримає їх у формі, в тім числі і людські спільноти» [5, 353] – писав Д. Донцов. Цієї ж думки дотримувався і Г. Сковорода: «...Все порабощено мыслями нашими. ...Мысль есть главною нашею точкою и среднею. А посему-то она часто и сердцем называется. И так, не внѣшняя наша плоть, но наша мысль – то главный наш человек» [3, 161]. В наступному творі мислитель продовжив цю думку: «Чистый ум есть то же солнце» [3, 287]. Дане порівняння не є випадковим, адже сонце у Сковороди означає істину, а справжній розум – одна з найголовніших істин. Якщо сонце зігриває землю, то істинна думка зігриває людські душі.

Але мало висловити якусь думку, потрібно мати неабияку відвагу, рішучість і мужність, щоб пронести задумане через усі перешкоди та незгоди і здійснити його всецільно. Мужність, відвага – третя прикмета провідної верстви й полягає в тому, щоб уміти позбутися страху.

Г. Сковорода так означає місце відваги в духовнім обличчі «кращих людей»: «Премудрости дѣло в том состоит, чтоб уразумѣть тое, в чем состоит щастие – вот правое крыло, а добродѣтель трудится сыскать. По сей причине она у эллин и римлян мужеством и крѣпостию зовется – вот и лѣвое. Без сых крыл никоим образом нельзя выбратся и взлѣтеть к благополучию. Премудрость – как остродалнозрительной орлиной глаз, а добродѣтель – как мужественные руки с легкими орлиными ногами» [3, 327]. Ці два крила – мужність та мудрість потрібні для того щоб летіти. Лише поєднання гарячого серця – мужності та патріотизму і холодної голови – мудрості та виваженості створюють сприятливі умови для злету над сірою, інертною масою. Щоб мати мужність, безстрашша, член провідної верстви мусить вбити в собі все «хитливе, ... мусить запанувати над ... тілесними немочами» [5, 400]. «Надобно храбро стоять и не уступать мѣста дѣволу – и бѣжит от вас» [3, 352].

На противагу людям провідної верстви, «чорний народ» не має тих всіх якостей, оскільки своїми прагненнями він подібний дереву «которое желает в одно время быть и дубом, и кленом, и липою, и березою, и смоквою, и маслиною, и явором, и фиником, и розою, и рутою... солнцем и луною... хвостом и головою...» [3, 326]. Думку Г. Сковороди розвивав ще Августин, зазначаючи, що плебей живе не розумом, а своїми чуттями, пожадливістю, задоволенням своїх первісних нахилів. Представниками «черні» у філософії українського мислителя постають фарисеї і «мавпи». Саме вони, хапаючи за «хвіст», гальмують соціально-культурний розвиток. Виразниками їх поглядів у філософії мислителя виступають Афанасій і Єрмолай. На противагу їм, виразниками прогресивних поглядів є Григорій, Яков і Логвин. Г. Сковорода не заперечує перехід представників одного стану в інший, але якщо це не суперечить природним здібностям. Більше того, він іронізував із панів, які ставили себе вище від простого люду: «Часто под злым лицом и под худою маскою божественное сіяніе и блаженное таится сердце, в лицѣ же свѣтлом, ангельском – сатана» [4, 127].

Іронічно мислитель відносився і до думки, що «простий народ спить». «Весь мір спит... Да еще не так спит, как о праведники сказано: «Аще падет, не разбѣется...». Спит глубоко, протянувшись, будто ушыбен об нея. А наставники, пасущыи Израиля, не только не пробуживают, но еще поглаживают: «Спи, не бойсь! МІронічно мислительство хорошее, чево опасатся?» [3, 136]. Але прийде час коли «сон кончится, мыслящая сила пробудится, и все временныя радости, удовольствія, печали и страхи временности сей исчезнут. В иной круг бытія поступит дух наш, и все временное, яко соніе встающаго, уничтожится» [4, 471].

Тут мислитель недвозначно нагадує про те, що народ з часом може змінити існуючий лад. Але зміну ладу революційним шляхом Г. Сковорода відкидав. «Його естетичний ідеал протиставлений революції як такій, ворожий їй, він передбачає еволюцію, причому – це найголовніша умова – еволюцію особистості, її моральне самовдосконалення, що ґрунтується на християнських заповідях. Потрібно лише збагнути, ...що закон Христа даний як би для тебе самого, як би направлений особисто до тебе», – з цього починається пізнання самого себе. І тоді, як твердить Г. Сковорода, виявиться, що «счастливым быть легко» [1, 27].

Його творчість стала смолоскипом, що освітив шлях цілій плеяді українських митців. Адже Іван Котляревський, Григорій Квітка-Основ'яненко, Микола Костомарів, Пантелеймон Куліш, Тарас Шевченко були духовними учнями Сковороди. Т. Шевченко про це неодноразово стверджував у своїх творах. Це все творці українського відродження – предтечі української нації, а Г. Сковороді судилося стати провісником предтеч. Тож не дивно, підґрунтя національного елітаризму необхідно шукати ще у XVIII ст. А Дмитру Донцову судилося стати одним з кращих творців теорії «національної еліти». Саме в нього, чи не вперше в вітчизняній традиції, еліта набула національних рис.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барабаш Ю. Причинки до теми «Гоголь і українське літературне барокко (Генезис і типологія)» // Слово і час, 1992. – № 9. – С. 27.
2. Вишенський І. Книжка / І. Вишенський // Українська література XIV-XVI ст. – К. : Наук. думка, 1988. – С. 306-368.
3. Григорій Сковорода // Повне зібрання творів: у 2 т. / Григорій Сковорода; [ред. кол. В.І.Шинкарук (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1973. – Т.1.
4. Григорій Сковорода // Повне зібрання творів: у 2 т. / Григорій Сковорода; [ред. кол. В.І.Шинкарук (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1973. – Т.2.
5. Донцов Дмитро. Де шукати наших історичних традицій; Дух нашої давнини / Д. Донцов. – К. : МАУП, 2005. – 568 с.
6. Чижевський Дмитро. Історія української літератури: Від початку до доби реалізму / Д. Чижевський – Тернопіль: Феміна, 1994. – с. 242.